

ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՓՈՒԼԵՐԸ

Քանասիր. գիտ. թեկնածու Ս. Ռ. Ավետյան
sargisavetyan@ysu.am, ԵՊՀ

Քանալի բառեր – միահատկանիշ-դասակարգողական ամբողջային տիպաբանության շրջան, բազմահատկանիշ-դասակարգողական ամբողջային տիպաբանության շրջան, ընդհանրացնող-բացատրողական մասնային տիպաբանության շրջան

Լեզվաբանական տիպաբանության մեջ մոտեցումային և մեթոդաբանական առանձնահատկությունների տեսանկյունից սովորաբար տարբերակվում է զարգացման երկու հիմնական փուլ՝ դասական տիպաբանություն (classical typology) և արդի տիպաբանություն (modern typology): Տվյալ դեպքում նկատի է առնվում երկու հիմնական հարաչափ (parameter), որոնց համապատասխան արդի տիպաբանությունը մի կողմից բնութագրվում է որպես մասնային տիպաբանություն (partial typology)՝ ի հակադրություն դասական ամբողջային տիպաբանության (holistic typology), մյուս կողմից՝ արդի տիպաբանությանը բնորոշ է համարվում ընդհանրացնող մոտեցումը (the generalizing approach), իսկ դասականին՝ անհատականացնող մոտեցումը (the individualizing approach): Մասնային տիպաբանության դեպքում տիպաբանորեն միմյանց հետ համեմատվում և դասակարգվում են լեզուների ոչ թե լեզվակառուցվածքներն ամբողջովին, այլ կառուցվածքային առանձին (մասնավոր) երևույթները, քերականական առանձին գործընթացները: Իսկ ավելի հաճախ համակցված դիտարկվում են քերականական նույն ենթակառուցվածքի մի շարք երևույթներ՝ դրանց միջև հնարավոր փոխհարաբերության ընդհանուր օրինաչափություններ բացահայտելու նպատակով: Ըստ այդմ՝ մասնային տիպաբանությունը այս կամ այն քերականական տիրույթի առանձին քերականական գործընթացների տիպաբանություն է: Մինչդեռ ամբողջային տիպաբանության շրջանակներում քերականական մեկ հարաչափի կամ սակավաթիվ քերականական հատկանիշների հիման վրա բնութագրվում և տիպաբանորեն դասակարգվում են լեզուներն ամբողջական կերպով³⁷¹: Այս վերջին մոտեցումը լայն տարածում է ունեցել հատ-

¹ Տե՛ս *J. J. Song*, *Linguistic Typology: Morphology and Syntax*, London and New York, 2014 [2001], էջ 41-45: *W. Croft*, *Typology and Universals*, 2nd ed., Cambridge University Press, 2003,

կապես 19-րդ դ., և ավանդական ձևաբանական տիպաբանությունը՝ իր անջատական, կցական, թեքական լեզվատիպերով², դրա վառ օրինակն է: Սակայն արդեն 20-րդ դ. ամբողջային տիպաբանությունը հետզհետե իր տեղը զիջում է մասնային տիպաբանությանը, և տիրապետող է դառնում այն միտքը, որ լեզուները տիպաբանական տեսանկյունից սովորաբար խառը կամ հիբրիդային բնույթ ունեն: Ըստ այդմ՝ նույն լեզուն կարող է միաժամանակ հանդես բերել լեզվական տարբեր տիպերին բնորոշ երևույթներ³: Դա էլ իր հերթին մեծապես պայմանավորված է այն բանով, որ պատմականորեն լեզուների տիպաբանական փոփոխությունը սովորաբար մաքուր (անխառն) կերպով չի ընթանում, այլ լեզուները մի տիպից մեկ այլ տիպի անցնելիս հաճախ պահպանում են նախորդ տիպից որոշ հատկանիշներ⁴: Բացի այդ՝ լեզուների նաև ոչ ձևաբանական՝ հնչյունական և շարահյուսական առանձնահատկությունների տիպաբանական դիտարկման փորձերը նույնպես նպաստել են ամբողջային տիպաբանությունից հրաժարվելուն, քանի որ տարբեր հատկանիշներ նկատի առնելու դեպքում դասակարգման արդյունքները հաճախ տարբեր են լինում:

Ինչ վերաբերում է անհատականացնող և ընդհանրացնող մոտեցումների տարբերակմանը, այն գալիս է Ջ. Գրինբերգից⁵ և անմիջականորեն կապված է լեզվական ընդհանրությունների ուսումնասիրության հետ: Ժամանակագրորեն անհատականացնող մոտեցումը ընդհանուր առմամբ համընկնում է ամբողջային տիպաբանության, իսկ ընդհանրացնող մոտեցումը՝ մասնային տիպաբանության շրջանին: Անհատականացնող մոտեցման դեպքում ուշադրությունը կենտրոնացվում է միջլեզվական բազմազանության (cross-linguistic diversity) և լեզվական առանձնահատկությունների վրա, հետևաբար լեզուները բնութագրվում (անհատականացվում) և դասակարգվում են ըստ տիպերի: Մինչդեռ ընդհանրացնող մոտեցման ժամանակ ընդհանրական օրինաչափություններ՝ լեզվական ընդհանրություններ են սահմանվում, որոնք, Ջ. Գրինբերգի բնորոշմամբ, օրինաչափ սահմանափակումներ են միջլեզվական բազմազանության համաժամանակյա հնարավոր դրսևորումների և լեզվատիպերի պատմական փոփոխություն-

էջ 45-48, *M. Shibatani*, Linguistic typology // *J. D. Wright* (editor-in chief), International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences, 2nd ed., Vol. 14, Oxford, 2015, էջ 208-209:

² Տե՛ս *W. Croft*, նշվ. աշխ., էջ 45-46:

³ Տե՛ս *J. J. Song*, նշվ. աշխ., էջ 43: *M. Shibatani*, նշվ. աշխ., էջ 209:

⁴ Տե՛ս *P. Ramat*, Is a Holistic Typology Possible ? // «*Folia Linguistica*», 20, 1986, էջ 8, *J. J. Song*, նշվ. աշխ., էջ 45:

⁵ Տե՛ս *J. Greenberg*, Language Typology: A Historical and Analytic Overview, The Hague / Paris, 1974, էջ 36, 43-49:

ների պարագայում և, որպես այդպիսին, թույլ են տալիս սահմանազատել տրամաբանորեն հնարավոր և իրականում հանդիպող լեզվական տիպերը տրամաբանորեն հնարավոր, բայց իրականում չհանդիպող տիպերից⁶: Ընդհանրացնող մոտեցումը լեզվաբանական տիպաբանության մեջ լայն տարածում է գտնում 20-րդ դ. 60-ական թթ. սկսած: Այդ առումով շրջադարձային է համարվում Ղոբս Ֆերիի գիտաժողովը (1961 թ.), որի արդյունքները 1963 թ. հրատարակվում են Ջ. Գրինբերգի խմբագրությամբ⁷: Այսպիսով՝ լեզվաբանական տիպաբանությունը ընդհանրությունների ուսումնասիրությամբ թևակոխում է զարգացման մի նոր փուլ⁸:

Մյուս կողմից, թեև 20-րդ դ. առաջին կեսի ընթացքում լեզվաբանական տիպաբանությունը ընդհանուր առմամբ դասակարգողական ամբողջային տիպաբանություն էր և բնութագրվում էր անհատականացնող մոտեցմամբ, այդուհանդերձ 19-րդ դ. տիպաբանական ուսումնասիրությունների համեմատությամբ այն աչքի էր ընկնում մի շարք առանձնահատկություններով, որոնք առաջին հերթին պայմանավորված էին կառուցվածքային լեզվաբանության շրջանում լեզվի նկատմամբ ընդգծված համակարգային մոտեցմամբ: Այդ առումով 20-րդ դ. 1-ին տասնամյակներից մինչև 50-ական թթ. ավարտն ընկած շրջանը կարող է դիտվել որպես առանձին փուլ լեզվաբանական տիպաբանության պատմության մեջ⁹: Ուստի, կարծում ենք, լեզվաբանական տիպաբանության պատմությունը մոտեցումային և մեթոդաբանական առանձնահատկությունների տեսանկյունից ավելի նպատակահարմար է բաժանել ոչ թե երկու՝ դասական (ավանդական) և արդի, այլ երեք հիմնական փուլերի. 1) միահատկանիշ- (կամ սակավահատկանիշ)-դասակարգողական ամբողջային տիպաբանության շրջան (19-րդ դ., մասամբ էլ 20-րդ դարասկիզբ), 2) համակարգային, բազմահատկանիշ-դասակարգողական ամբողջային տիպաբանության շրջան (20-րդ դ. 1-ին տասնամյակներից մինչև 50-ական թթ. վերջե-

⁶ Տե՛ս *J. Greenberg*, Diachrony, Synchrony, and Language Universals // *J. Greenberg, Ch. Ferguson, E. Moravcsik* (eds.), *Universals of Human Language*, Vol. 1: Method & Theory, Stanford University Press, 1978, էջ 65 հջ.: *J. Greenberg*, *Language Typology...*, էջ 64-67:

⁷ Տե՛ս *J. Greenberg* (ed.), *Universals of Language*, 2nd ed., The M. I. T. Press, 1966 [1963]:

⁸ Տե՛ս *G. Graffi*, *The Pioneers of Linguistic Typology: From Gabelentz to Greenberg* // *J. J. Song* (ed.), *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*, Oxford University Press, Online Publication 2012 (Print Publication 2010), էջ 47 հջ.:

⁹ Նկատենք, որ թեև հետազոտողները պատմավերլուծական ակնարկի շրջանակներում այս կամ այն չափով անդրադառնում են կառուցվածքային լեզվաբանության շրջանում տիպաբանական ուսումնասիրությունների առանձնահատկություններին, բայց այն սովորաբար չի տարբերակվում որպես առանձին փուլ: - Տե՛ս, օրինակ, *J. Greenberg*, *Language Typology...*, էջ 42-49: *G. Graffi*, նշվ. աշխ., էջ 44 հջ.:

րը), 3) ընդհանրացնող-բացատրողական մասնային տիպաբանության շրջան (20-րդ դ. 60-ական թթ. մինչև մեր օրերը):

Նշված շրջաններից յուրաքանչյուրը առավել ընդհանուր գծերով կարելի է բնութագրել հետևյալ կերպ.

1. *Միահատկանիշ-(կամ սակավահատկանիշ)-դասակարգողական ամբողջային տիպաբանության շրջան:*

19-րդ դարում լեզուների տիպաբանական ուսումնասիրության հիմնական ուղղությունը ձևաբանական տիպաբանությունը կամ լեզուների ձևաբանական դասակարգումն էր, որի համաձայն՝ լեզուները բաժանվում էին երեք հիմնական տիպի՝ անջատական, կցական, թեքական, իսկ ըստ որոշ հետազոտողների՝ չորս տիպի՝ անջատական, կցական, թեքական և ներմարմնավորյալ¹⁰: Հիշյալ դասակարգման հիմքում նկատի էր առնվում հիմնականում բառի ներքին կառուցվածքը (բառարմատի և քերականական ձևայինների փոխհարաբերությունը), մասամբ էլ՝ բառի հարաբերությունը նախադասության նկատմամբ: Ընդ որում՝ լեզուների տիպաբանական դասակարգումը բացարձակ բնույթ էր կրում, այսինքն՝ տվյալ լեզուն միանշանակ հատկացվում էր այս կամ այն կոնկրետ տիպին: 19-րդ դարում հայտնի մեկ այլ լեզվադասակարգում՝ հոգեբանական դասակարգումը, սկզբունքորեն շատ չէր տարբերվում ձևաբանականից, եթե հաշվի առնենք, որ երկու դեպքում էլ դասակարգման հիմնական չափանիշները՝ բառի ներքին կառուցվածքը և բառի հարաբերությունը նախադասության նկատմամբ, նույնն էին: Մյուս կողմից, թե՛ ձևաբանական և թե՛ հոգեբանական դասակարգումների ժամանակ հետազոտողները լեզուների բազմազանությունը և առանձնահատկությունները բացատրելու նպատակով դիմում էին գրեթե նույն արտալեզվական գործոններին՝ լեզվական տիպերը դիտելով որպես տվյալ լեզվակիր ժողովրդի հոգեկան կերտվածքի, «ժողովրդի ոգու» յուրօրինակ արտահայտություններ¹¹: Ի դեպ, սկզբից ևեթ նկատելի էր ընդգծված գնահատողական վերաբերմունք լեզվական տիպերի նկատմամբ. ընդունված էր այն տեսակետը, որ թեքական տիպը առավել ճիշտ է արտահայտում տվյալ «ժողովրդի ոգին», և մինչև անգամ մնացած ոչ թեքական լեզուները համարվում էին անձև լեզուներ¹²: Նկատենք նաև, որ 19-րդ դարում լեզուների տիպաբա-

¹⁰ Տե՛ս *W. Croft*, նշվ. աշխ., էջ 45-46, *G. Graffi*, նշվ. աշխ., էջ[40]: *M. Shibatani*, նշվ. աշխ., էջ 208:

¹¹ Տե՛ս *G. Graffi*, նշվ. աշխ., էջ 40-41:

¹² Տե՛ս *J. Greenberg*, *Language Typology...*, էջ 36-37: *M. Shibatani*, նշվ. աշխ., էջ 209:

նական դասակարգումը այս կամ այն կերպ կախվածություն ունեւ ծագումնաբանական դասակարգումից, և առանձնացվող լեզվական տիպերը սովորաբար համընկնում էին տվյալ լեզուների կամ լեզվախմբերի հետ: Օրինակ, Ֆ. Շլեգելը, որը թեքական տիպին բնորոշ էր համարում օրգանական, իսկ ոչ թեքական տիպին՝ ոչ օրգանական (մեխանիկական) ձև, գտնում էր, որ միակ օրգանական լեզուները հնդեվրոպական լեզուներն են: Այդպես էլ, օրինակ, բոլոր ուրալա-ալթայական լեզուները Հ. Շտայնթալի կողմից հատկացվում էին ձև չունեցող լեզվական այս կամ այն տիպին, իսկ բոլոր հնդեվրոպական լեզուները ներառվում էին ձև ունեցող միևնույն լեզվական տիպի մեջ: Արդ, 19-րդ դ. 1-ին կեսին տիրապետող էր այն մտտեցումը, որ ձևաբանորեն միմյանց հետ կապված լեզուները պետք է ունենան նաև ընդհանուր ծագում, և հակառակը: Ուստի ընդհանուր առմամբ բացառվում էր պատմական զարգացման արդյունքում լեզվական մի տիպից անցումը մեկ այլ տիպի¹³:

Թեև լեզուների տիպաբանական ուսումնասիրության հիմնական ուղղությունը ձևաբանական դասակարգումն էր, բայց 18-19-րդ դդ. կատարվել են նաև շարահյուսական դասակարգման փորձեր, որոնք հենվում էին նախադասության մեջ բառերի շարահասության վրա: Ընդ որում՝ ոչ միայն նկատի էր առնվում ենթակայի, ստորոգյալի և խնդրի շարահասությունը միմյանց նկատմամբ, այլև արդեն 19-րդ դարում Հ. Վայլը տարբերակում էր կայուն և ազատ շարահասություն¹⁴:

Եվ վերջապես նշված ժամանակահատվածում լեզվաբանական տիպաբանությունը իր էությանմբ ամբողջային տիպաբանություն էր: Վերջինս հայտնի է նաև «գաբելենցյան իդեալ» անվամբ¹⁵, քանի որ տվյալ մտտեցումը համապարփակ կերպով ձևակերպել է Գ. ֆոն դեր Գաբելենցը, և այդ մասին ընդհանուր պատկերացում կարելի է կազմել նրա հետևյալ տողերից. «...բայց ինչպիսի նվաճում կարող է լինել, եթե մենք կարողանանք կանգնել այս կամ այն լեզվին դեմ առ դեմ և ասել նրան. «Դու ունես այսպիսի մասնավոր (կոնկրետ) հատկանիշ, հետևաբար նաև այս և այս մյուս հատկությունները և այսպիսի ընդհանուր բնույթ», - եթե մենք կարողանանք, ինչպես խիզախ բուսաբաններն են իրականում փորձել, կառուցել (այն է՝ վերականգնել – Ս. Ա.) ամբողջական ծառը իր տերևի հիման

¹³ Տե՛ս *G. Graffi*, նշվ. աշխ., էջ 40: Հմնտ. *J. Greenberg*, *Language Typology...*, էջ 58 և 39:

¹⁴ Տե՛ս *G. Graffi*, նշվ. աշխ., էջ 41-42: Սակ՝ *P. Ramat*, *The (Early) History of Linguistic Typology // J. J. Song* (ed.), *The Oxford Handbook...*, էջ 34:

¹⁵ Տե՛ս *J. J. Song*, *Linguistic Typology...*, էջ 43:

վրա»¹⁶: Հետևաբար Գաբելենցը գտնում էր, որ տվյալ մասնավոր հատկանիշը անհրաժեշտաբար ենթադրում է նաև այլ հատկանիշների միաժամանակյա առկայություն լեզվում, որոնց փոխկապակցված միասնությունն էլ հենց հնարավոր է դարձնում լեզվի ամբողջական բնութագրումը¹⁷:

2. Համակարգային բազմահատկանիշ-դասակարգողական ամբողջային տիպաբանության շրջան:

Այս փուլում 20-րդ դարի ամենատարածված լեզվաբանական ուղղությունը՝ կառուցվածքային լեզվաբանությունը, նշանակալից ազդեցություն է ունենում տիպաբանության վրա՝ լեզվական երևույթների փոխկապակցված և համակարգային քննության առումով: Լեզվակառուցվածքի տարբեր երևույթների սերտորեն փոխկապակցված լինելու գաղափարը, որը արդեն նկատելի էր նախորդ փուլում, 20-րդ դ. դառնում է տիրապետող մեթոդաբանական մոտեցում¹⁸: Լեզուների ձևաբանական դասակարգման նկատմամբ ցուցաբերվում է բազմաչափ մոտեցում, և փոխվում է լեզվական տիպի ըմբռնումը: Նախ Է. Սեպիրը, իսկ այնուհետև Ջ. Գրինբերգը ցույց են տալիս, որ այս կամ այն տիպաբանական հատկանիշը տարբեր լեզուներում կարող է ունենալ դրսևորման տարբեր աստիճան, և որ լեզվական տարբեր տիպերին բնորոշ հատկանիշները կարող են միաժամանակ հանդես գալ նույն լեզվում: Հետևաբար լեզուները տիպաբանական տեսանկյունից կարող են բնութագրվել և դասակարգվել միայն հարաբերականորեն՝ ըստ առավել գերիշխող հատկանիշների և դրանց դրսևորման աստիճանի: Ընդ որում՝ լեզուների տիպաբանական բնութագրումը կատարվում է արդեն ոչ թե մեկ, այլ միաժամանակ մի շարք հարաչափերի (ըստ Սեպիրի՝ երեք, ըստ Գրինբերգի՝ հինգ) հիման վրա¹⁹: Այսպիսով՝ լեզուների համակարգային բնութագրման և բազմահատկանիշ դասակարգման շնորհիվ *լեզվական տիպ* հասկացությունը հարաբերական և բավական վերացական բնույթ է ստանում: Մյուս կողմից՝ անխառն լեզվական տիպերի բացակայությունը և լեզվատիպերի պատմական փոփոխելիությունը (որը նույնպես տեղի է ունենում ոչ բացարձակ կերպով) նպաստում են ամբողջային տիպաբանությունից

¹⁶ F. Plank, Hypology, Typology: The Gabelentz Puzzle // Folia Linguistica, 25, 1991, էջ 421:

¹⁷ Մանրամասն տե՛ս նույն տեղում, էջ 421-453: Հմնտ. P. Ramat, The (Early) History..., էջ [36]:

¹⁸ Տե՛ս J. Greenberg, Language Typology..., էջ 43 հջ.:

¹⁹ Տե՛ս Չ. Շեփր, Избранные труды по языкознанию и культурологии, М., 1993, էջ 117-137: J. Greenberg, A Quantitative Approach to the Morphological Typology of Language // «International Journal of American Linguistics», Vol. 26, No. 3, 1960, էջ 178-194: Հմնտ. նաև՝ Th. E. Payne, Morphological Typology // A. Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon (eds.), The Cambridge Handbook of Linguistic Typology, Cambridge University Press, 2017, էջ 81-84:

հետզհետե հրաժարվելուն և մասնային տիպաբանության ձևավորմանը: Իհարկե, մասնային տիպաբանությունը տիրապետող մոտեցում է դառնում հաջորդ փուլում, բայց դրա առանձին փորձեր արդեն նկատելի են այս շրջանում: Այսպես, Ն. Տրուբեցկոյի առաջարկած ձայնավորային համակարգերի տիպաբանությունը՝ իր երեք հիմնական տիպերով (գծային, ուղղանկյունաձև և եռանկյունաձև)²⁰, համարվում է մասնային տիպաբանության վառ օրինակ:

3. *Ընդհանրացնող-բացատրողական մասնային տիպաբանության շրջան:*

Երրորդ փուլում (20-րդ դ. 60-ական թթ.մինչև մեր օրերը) տիրապետող է դառնում ընդհանրացնող-բացատրողական տիպաբանական մոտեցումը: Տվյալ դեպքում լեզվաբանական տիպաբանության բուն նպատակը ոչ այնքան լեզուների դասակարգումն է ըստ տիպերի, որքան լեզվական ընդհանուր օրինաչափությունների (ընդհանրությունների) բացահայտումը և վերջիններիս հիմքում ընկած պայմանավորիչ գործոնների բացատրությունը: Այս տիպաբանական մոտեցման ձևավորվելը անշուշտ պայմանավորված էր ընդհանուր լեզվաբանական տեսության մեջ 20-րդ դ. 60-70-ական թթ. նկատվող մի շարք կարևոր զարգացումներով, որոնց շնորհիվ հաղթահարվում են սոսյուրյան երկու հիմնական՝ համաժամանակություն-տարաժամանակություն և լեզու-խոսք հակադրությունները, և վերանայվում է դրանց փոխհարաբերությունը²¹: Ըստ այդ նոր մոտեցման՝ համաժամանակյա օրինաչափությունները բացատրվում և լիովին հասկանալի են դառնում դրանց ձևավորման տարաժամանակյա գործընթացների քննությամբ, մյուս կողմից՝ լեզվական փոփոխությունների բնույթն ու ուղղվածությունը մեծապես պայմանավորված են լեզվի համաժամանակյա կտրվածքում լեզվագործածության առանձնահատկություններով: Ուստի լեզվագործածության, լեզվական փոփոխությունների և լեզվակառուցվածքի փոխհարաբերության ուսումնասիրությունը առաջնային կարևորություն է ձեռք բերում²²: Ջ. Գրինբերգը և այլ հետազոտողներ գործնականում ցույց են տալիս, որ համաժամանակյա բազմաթիվ

²⁰ Հմնտ. *J. Greenberg*, Research on Language Universals //«*Annual Review of Anthropology*», Vol. 4, 1975, էջ 79:

²¹ Տե՛ս *J. Greenberg*, Rethinking Linguistics Diachronically //«*Language*», Vol. 55, No 2, 1979, էջ 275-290:

²² Տե՛ս *J. Bybee*, From Usage to Grammar: The Mind's Response to Repetition, *Language*, 82, 2006, էջ 711-733: *Մյւնի* The Diachronic Dimension in Explanation // *J. Hawkins* (ed.), Explaining Language Universals, Oxford, 1988, էջ 350-379: *J. Bybee*, *C. Beckner*, Usage-Based Theory // *B. Heine*, *H. Narrog* (eds.), The Oxford Handbook of Linguistic Analysis, Oxford University Press, 2010, էջ 827-855: *E. Moravcsik*, Introducing Language Typology, Cambridge University Press, 2013, Ch. 7, էջ 243-274:

ընդհանրություններ տարածամանակյա անմիջական պայմանավորվածություն ունեն²³: Այսպիսով՝ լեզուների պատմական զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունների ուսումնասիրությունը, որը կառուցվածքային լեզվաբանության ընդգծված համաժամանակյա մոտեցման հետևանքով մինչ այդ անտեսվել կամ հետին պլան էր մղվել, 20-րդ դ. 60-ական թթ. կեսերից սկսած մեծ կարևորություն է ձեռք բերում: Ձևավորվում է տիպաբանական մի նոր ուղղություն՝ տարածամանակյա տիպաբանությունը, և այդ հարցում չափազանց մեծ է Ջ. Գրինբերգի դերը: Գրինբերգյան մոտեցման համաձայն՝ ինչպես որ համաժամանակյա ընդհանրությունները օրինաչափ սահմանափակումներ են ներկայացնում միջլեզվական բազմազանության հնարավոր դրսևորումների հարցում, այդպես էլ տարածամանակյա ընդհանրությունները ցույց են տալիս լեզվական տիպերի պատմական փոփոխությունների օրինաչափ սահմանափակումները: Հետևաբար տարածամանակյա տիպաբանությունը զբաղվում է լեզվական տիպի պատմական փոփոխության ընդհանուր օրինաչափությունների ուսումնասիրությամբ²⁴:

Համաժամանակյա օրինաչափությունների բացատրման հարցում տարածամանակյա գործընթացների հետ միասին կարևոր պայմանավորիչ դեր են խաղում նաև հոգելեզվաբանական բնույթի մի շարք գործոններ և լեզվական միտումներ, այդ թվում՝ կիրառահաճախականությունը (frequency of use), խնայողության միտումը (economy), պատկերագրայնության միտումը (iconicity) և այլն: Հատկապես կիրառահաճախականությունը լեզվակառուցվածքի համաժամանակյա օրինաչափությունների և տարածամանակյա փոփոխությունների բնույթն ու ուղղվածությունը պայմանավորող չափազանց կարևոր գործոն է²⁵: Արդի տիպաբանության մեջ կիրառահաճախականության դերը կարևոր է նաև պայմանավորողական ընդհանրությունների ուսումնասիրության և լեզվական ձևերի նշույթա-

²³ Տե՛ս *J. Greenberg*, Rethinking..., էջ 275-290: *Մուլնի*՝ Synchronic and Diachronic Universals in Phonology // *Language*, Vol. 42, No. 2, 1966, էջ 508-517: *Մուլնի* Research on Language..., էջ 86-88: *J. Bybee*, The Diachronic Dimension..., էջ 350-379:

²⁴ Տե՛ս *J. Greenberg*, Diachrony, Synchrony..., էջ 61-89: *Մուլնի* Language Typology..., էջ 57-72: Հմմտ. նաև՝ *M. Shibatani*, նշվ. աշխ., էջ 211:

²⁵ Տե՛ս *J. Bybee*, Markedness: Iconicity, Economy, and Frequency // *J. J. Song* (ed.), *The Oxford Handbook...*, էջ [110-120]: *J. Bybee*, From Usage to Grammar..., էջ 711-733: *J. Bybee*, *C. Beckner*, *Language Use, Cognitive Processes and Linguistic Change* // *C. Bowerman*, *B. Evans* (eds.), *The Routledge Handbook of Historical Linguistics*, London/New York, 2015, էջ 503-518: *M. Haspelmath*, Creating Economical Morphosyntactic Patterns in Language Change // *J. Good* (ed.), *Linguistic Universals and Language Change*, Oxford University Press, 2008, էջ 185-214: *B. MacWhinney*, *A. Malchukov*, *E. Moravcsik* (eds.), *Competing Motivations in Grammar and Usage*, Oxford University Press, 2014:

յին փոխհարաբերության (*ոչ նշույթավորված – նշույթավորված* հակադրության) լուսաբանման համար²⁶:

Միևնույն ժամանակ պետք է նշել, որ 20-րդ դ. 80-ական թթ. վերջերից սկսած՝ *բացարձակ ընդհանրույթ* հասկացությունից հրաժարվելու և վիճակագրական ընդհանրույթներին նախապատվություն տալու ընդհանուր միտում է նկատվում: Ըստ այդմ՝ եթե մինչ այդ հետազոտողները ընդհանրույթների ուսումնասիրությամբ հիմնականում փորձում էին պարզել մարդկային լեզվի հնարավոր սահմանները և սահմանափակումները լեզվական ընդհանուր օրինաչափությունների տեսանկյունից (այսինքն՝ ջանում էին պատասխանել այն հարցին, թե ի՞նչ է հնարավոր կամ անհնար մարդկային լեզվում) և, ըստ այդմ, քերականության ընդհանուր տեսություն ստեղծել, ապա արդի լեզվաբանական տիպաբանության մեջ, ինչպես նկատում է Բ. Բիքելը, ավելի կարևոր է համարվում այն հարցը, թե *ի՞նչ կա, որտե՞ղ և ինչո՞ւ* (what's where why)²⁷: Վերջին մի քանի տասնամյակների ընթացքում հնարավորինս ընդգրկուն լեզվական ընտրանքի հիման վրա կատարված հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ տիպաբանական օրինաչափությունների բաշխումը աշխարհի լեզուներում սովորաբար աշխարհագրական (տարածքային), հասարակական-պատմական և ծագումնային ակնհայտ պայմանավորվածություն ունի, և որ լեզվական համընդհանուր նախապատվությունները (universal preferences) և տիպաբանական ընդհանուր օրինաչափությունները պատմականորեն ենթարկվում են նշված արտալեզվական գործոնների ազդեցությանը: Ըստ այդմ՝ նախկինում բացարձակ համարված շատ ընդհանրույթներ իրականում վիճակագրական բնույթ են կրում և արտալեզվական գործոնների ազդեցությամբ ձևավորված ու աշխարհագրական սահմանափակում ունեցող լեզվական ընդհանրություններ են: Ուստի ընդհանրույթների ուսումնասիրության ժամանակ ճանաչողական և հոգե-լեզվաբանական պայմանավորվածություն ունեցող լեզվական համընդհանուր նախապատվությունները պետք է հնարավորինս սահմանազատել արտալեզվական գործոնների ազդեցության արդյունքներից²⁸:

Արդի մասնային տիպաբանության շրջանակներում ընդհանրույթների ուսումնասիրության հետ մեկտեղ նաև բնութագրվում և տիպաբա-

²⁶ Տե՛ս Ս. Ավետյան, Նշույթավորվածության և կիրառահաճախականության փոխհարաբերության ըմբռնումը արդի լեզվաբանության մեջ // «Լեզու և լեզվաբանություն», 2019, 1(20), էջ 38-48:

²⁷ B. Bickel, Typology in the 21st Century: Major Current Developments // «Linguistic Typology», 11, 2007, էջ 239-251:

²⁸ J. J. Song, Setting the Stage // J. J. Song (ed.), The Oxford Handbook..., էջ [26-27]: B. Bickel, նշվ. աշխ., էջ 239-251:

նորեն դասակարգվում են առանձին քերականական երևույթները (մասնավոր քերականական կարգերը և շարահյուսական կառույցները)՝ իրենց ձևաբանական արտահայտության (ձևաբանական ցուցիչների բնույթի և պահվածքի) և շարահյուսական առանձնահատկությունների տեսանկյունից: Տվյալ դեպքում նկատի են առնվում ձևաբանական և շարահյուսական մի շարք հարաչափեր: Այսպես, ի տարբերություն ավանդական ձևաբանական տիպաբանության, որը սեպիրյան-գրինբերգյան մոտեցման լույսի ներքո բարեփոխված տեսքով հենվում էր երկու հիմնական հարաչափերի՝ տեխնիկայի (ծուլման) և համադրականության աստիճանի վրա, և ըստ առաջին հարաչափի՝ տարբերակվում էին անջատական, կցական և թեքական, իսկ ըստ երկրորդի՝ վերլուծական, համադրական և բազմահամադրական տիպեր²⁹, արդի ձևաբանական տիպաբանության շրջանակներում ավելի հաճախ կիրառվում են չորս հարաչափեր: Ըստ այդմ՝ սեպիրյան համադրականության հարաչափը պահպանվում է անփոփոխ՝ վերլուծական, համադրական և բազմահամադրական լեզվատիպերով, իսկ սեպիրյան տեխնիկայի (ծուլման) մեկ միասնական հարաչափի փոխարեն նկատի են առնվում Բ. Բիքելի և Յ. Նիկոլսի առաջարկած երեք առանձին հարաչափերը՝ ծուլում (fusion), արտահայտողականություն (exponence) և փոփոխակայնություն, տարբերակայնություն (flexivity, variance), որոնք բոլորն էլ կարևոր են ձևաբանական տիպաբանության համար և կարող են համակցվել (զուգակցվել) միմյանց հետ: Ընդ որում՝ այս կամ այն կոնկրետ լեզուն կարող է կիրառել նշված հարաչափերի մեկից ավելի՝ տարբեր համակցություններով քերականական ձևեր³⁰:

Իսկ լեզուների շարահյուսական-տիպաբանական բնութագրման կարևորագույն հարաչափերն են շարադասությունը (word order) և գերադասանշության-ստորադասանշության (head-marking vs. dependent-marking) հարաչափը: Ընդ որում՝ այդ երկու հարաչափերն էլ նկատի են առնվում թե՛ նախադասության և թե՛ բառակապակցության մակարդակում: Առաջին հարաչափի տեսանկյունից նախադասության մակարդակում ուշադրություն է դարձվում ենթակայի, բայ-ստորոգյալի և խնդրի, իսկ բառակապակցության մակարդակում՝ լրացում-լրացյալի հիմնական շարա-

²⁹ Տե՛ս *B. Comrie*, *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*, 2nd ed., The University of Chicago Press, 1989, էջ 42 հշ.:

³⁰ Տե՛ս *B. Bickel, J. Nichols*, *Inflectional Morphology // T. Shopen* (ed.), *Language Typology and Syntactic Description*, Vol. III: Grammatical Categories and the Lexicon, 2nd ed., Cambridge University Press, 2007, էջ 172-193: Հմմտ. նաև՝ *V. Velupillai*, *An Introduction to Linguistic Typology*, Amsterdam/Philadelphia, 2012, էջ 95-110:

դասությանը³¹: Ինչ վերաբերում է գերադասանշության-ստորադասանշության հարաչափին, վերջինիս համաձայն տարբերակվում է չորս հիմնական տիպ. 1) տվյալ շարահյուսական հարաբերություն արտահայտող ձևաբանական ցուցիչը հանդես է գալիս լրացման կազմում, 2) ձևաբանական ցուցիչը հանդես է գալիս գերադաս անդամի՝ լրացյալի կազմում, 3) ձևաբանական ցուցիչը միաժամանակ հանդես է գալիս թե՛ գերադաս և թե՛ ստորադաս անդամի կազմում, 4) տվյալ շարահյուսական հարաբերությունը ձևաբանական արտահայտություն չի ստանում, այլ դրսևորվում է միայն գերադաս և ստորադաս անդամների կայուն շարադասությամբ³²:

Այսպիսով՝ լեզվաբանական տիպաբանությունը իր շուրջ երկդարյա գոյության ընթացքում անցել է պատմական զարգացման մի շարք փուլեր՝ կրելով հայեցակարգային և մեթոդաբանական զգալի փոփոխություններ: Ի տարբերություն ավանդական տիպաբանության, որը պարզապես լեզվակառուցվածքները բնութագրում և դասակարգում էր ըստ տիպերի, արդի տիպաբանությունը բացատրողական մեծ ուժ ունի և որպես այդպիսին՝ միջլեզվական բազմազանության պարագայում ընդհանուր օրինաչափություններ է սահմանում՝ միաժամանակ վերհանելով ու բացատրելով համաժամանակյա օրինաչափությունների և տարաժամանակյա փոփոխությունների բնույթն ու ուղղվածությունը պայմանավորող լեզվական և արտալեզվական գործոններն ու նախադրյալները: Ինչ վերաբերում է լեզվաբանական տիպաբանության պատմական շրջանաբաժանմանը, մոտեցումային և մեթոդաբանական առանձնահատկությունների տեսանկյունից ավելի նպատակահարմար է տարբերակել ոչ թե երկու՝ արդի և դասական (ավանդական), այլ երեք հիմնական փուլեր. **1)** միահատկանիշ-(կամ սակավահատկանիշ)-դասակարգողական ամբողջային տիպաբանության շրջան (19-րդ դ., մասամբ էլ 20-րդ դարասկիզբ), **2)** համակարգային, բազմահատկանիշ-դասակարգողական ամբողջային տիպաբանության շրջան (20-րդ դ. 1-ին տասնամյակներից մինչև 50-ական թթ. վերջերը), **3)** ընդհանրացնող-բացատրողական մասնային տիպաբանության շրջան (20-րդ դ. 60-ական թթ. մինչև մեր օրերը):

С. Р. Аветян - Основные периоды в развитии лингвистической типологии. Обычно различают два основных периода в развитии лингвистической типоло-

³¹ St' u V. Velupillai, նշվ. աշխ., էջ 181-184, 277-302:

³² St' u J. Nichols, Linguistic Diversity in Space and Time, The University of Chicago Press, 1992, Ch. 2, էջ 46 հջ.: J. J. Song, Linguistic Typology..., էջ 197-202: Նաև՝ B. Comrie, նշվ. աշխ., 52-54:

гии, а именно: классическую холистическую (holistic) типологию и современную частную (partial) типологию. Однако в статье аргументируется, что трехэтапная периодизация была бы более адекватной с теоретической и методологической точки зрения, чем обычная двухэтапная. В частности, лингвистическая типология в эпоху структурализма (а точнее, с первых десятилетий до конца пятидесятих 20-ого века) может рассматриваться как отдельный период ввиду своих определенных теоретических и методологических особенностей. Соответственно, предлагается следующая периодизация истории лингвистической типологии: 1) период однопризнаково- (или малопризнаково-)классификационной холистической (holistic) типологии (19-ый век и, частично, начало 20-ого века), 2) период системной, многопризнаково-классификационной холистической типологии (с первых десятилетий до конца пятидесятих 20-ого века), 3) период обобщающе-объяснительной частной типологии (с шестидесятих 20-ого века до наших дней).

Ключевые слова: *период однопризнаково-классификационной холистической (holistic) типологии, период многопризнаково-классификационной холистической типологии, период обобщающе-объяснительной частной типологии.*

S. R. Avetyan - Main Periods in the Development of Linguistic Typology – Two main periods are commonly distinguished in the history of linguistic typology, namely, classical holistic vs. modern partial typology. However, it is argued in the paper that a three-stage periodization would be more adequate from a theoretical and methodological perspective than the two-stage one. Specifically, linguistic typology in the age of structuralism (to be more precise, from the first decades up to the late fifties of the twentieth century) can be regarded as a separate period in view of its certain theoretical and methodological peculiarities. Accordingly, the following periodization of the history of linguistic typology is proposed: **1)** the period of mono-feature-(or pauci-feature)-classificatory holistic typology (the 19th century and, partly, the beginning of the 20th century); **2)** the period of systemic, multi-feature-classificatory holistic typology (from the first decades up to the late fifties of the 20th century); **3)** the period of generalizing-explanatory partial typology (from the sixties of the 20th century up to nowadays).

Key Words: *the period of mono-feature-classificatory holistic typology, the period of multi-feature-classificatory holistic typology, the period of generalizing-explanatory partial typology.*